

Mihaela
GRANCEA

Etnokulturális sztereotípiák a historiográfiában

Az utóbbi években, a gyakran paroxisztikus diskurzusok, a kulturális megrázkódtatások és etnopolitikai félelmek által ihletett számos könyv és tanulmány a Másikban (elsősorban a természetszerűleg ellenségként kezelt szomszédokban) zavaró elemeket vél felfedezni. Ez a felfogás a történelem különböző, konfliktusokkal teli fejezeteinek érveire és a képzeletbeli ellenségességre támaszkodik. Ezekben a legtöbbször fiktív módon megkonstruált történelmi összefüggésekben a nemzeti szolidaritás mint feltétel nélküli normarendszer működik. Nem véletlen, hogy a kritikus és rákérdező történezt bomlasztó elemként kezelik. A szakrális és szakralizált témákat érintő kritizmus identitáspolitikai kérdéseit az identitást ért támadásként fogják fel. Ilyenformán a nemzeti identitás ideológiája az átmeneti időszak ontológiájává válik.¹

A mai Romániában az etnikumok közötti kapcsolatok a társadalmi-kulturális újrafogalmazások folyamatának szerves részét képezik. Ilyen értelemben az etnikumok közötti kapcsolatok történelmének bemutatása elsősorban azt feltételezi, hogy az érdeklődés és a magyarázatok középpontjába a múlt kerül; legtöbbször azonban a jelen az, amely a történelem diskurzusának vizsgálatát kiköveteli, s így az etnikai azonosságok az etnikumok között dülő viszályokat újraszító tényezőkké válnak. A múltnak a politikai jelen szempontjából való vizsgálatakor a nemzeti-kulturális klisék ismét működésbe lépnek. Visszahozva őket a kollektív képzeletbeliség sötét szférájából, újratermelődnék és újra forgalomba kerülnek a történelemtankönyvek lapjain, valamint az enciklopédikus kultúra termékeiben, és látványosan magyarázóan előtérbe kerülnek a fogalmak és erősítenek meg, etnokulturális kliséket, faji sztereotípiákat.²

A nemzeti előítélet, a közvetlen kapcsolat tapasztalata előtti hibás ítélet tulajdonképpen az autarchikus közösségekben született történelmi logika terméke, és összhangban van a kollektív öntudatban felhalmozott történelmi tapasztalattal; a faji és/vagy nemzeti előítélet mindig más-más társadalmi-kulturális térséggel való kapcsolatok esetén jelentkezik; az archaikus közösségi szerkezetek esetén természetesnek tűnik, az állandó versenyhelyzetben levő, identitását előtérbe helyező csoportot a tökéletes ideális lény szerepében posztulálja, és pozitív identitásként fogja fel. Ez a fajta „csoportnarcizmus” (Erich Fromm) a csoportszolidaritás forrása lesz, de ugyanakkor a Másikkal szembeni agresszív magatartás igazolása is. Vertikálisan, az explikatív diskurzus szerkezetében, a sztereotípiák a Másik identitásának magyarázata. Elméleti síkon, az etnokulturális sztereotípiák, amelyek következményeként nem látunk, mielőtt meghatároznánk, hanem meghatározunk, mielőtt látnánk, magyarázó-egyszerűsítő értékű, és az a sajátossága, hogy szolidaritást vagy működésképtelenséget szül, olyan torzulásokat, melyek főleg a mítoszok világában kezelhetők. Az interetnikai és interstatis kapcsolatok terén az ilyen jellegű struktúra a legtöbbször őselem-hatású. A nemzeti történelmek témái közül nagyon sokat a többé-kevésbé tudatos felvállalások perspektíváin keresztül vizsgálunk, főleg akkor, ha annak a folyamatnak a kérdéskörét közelítik meg, amely a nemzet felépítését és annak érvényesülését tartja szem előtt. Ilyen természetű akadályokkal találkozhatunk a fogalom vizsgálata, annak metodológiai hasznosítása, a terminológia meghatározásának elbizonytalanodása keretében, valamint azoknak a mechanizmusoknak és tényezőknak a megjelölése és magyarázata esetében, melyek közösen hatnak a nemzeti identitás megeremelésére.

Kijelenthetjük, hogy a román történelem három opciót képviselnek a nemzeti identitások meghatározásával kapcsolatban:

• azok a történészek, akik a *hagyományos romantikus eredet* tételének hívei, szerves struktúráként fogják fel a nemzetet, amely a nemzeti génius (Volkgeist) megnyilvánulása nyomán alakul ki; ebben az esetben a nemzet sajátos jegyei a nyelv- és szokásközösség. Az ilyen megközelítést kedvelő történészek tradicionalisták, akik megpróbálták félreterelni a marxista fogalomalkotást;³

• a kelet-európai, mindenekelőtt *etnikai* nemzetmodell szem előtt tartó történészek; szerintük a nemzet olyan közösség, amelynek eredete közös; egy kulturális tradíciók kormányozta képzeletbeli nagy család, híres elődökkel;⁴

• úgy tűnik, a *liberális* történészeket elszedítették Benedict Anderson demonstrációi; szerinte a nemzet és a nacionalizmus a kultúra termékei, és összetartást szülnék. A nemzetközösség képét orizontális, testvéri típusú kapcsolatrendszernek tartják, amelyen belül lehetővé válik a végső áldozat (a legmagasabb lojalitás kifejezése).⁵

Ilyen jellegű próbálkozások függvényében a múltra vonatkozó történelmi diskurzusnak el kell viselnie az interpretatív regressziót, vagy ellenkezőleg, a józan felvállalást, a pozitivistát elemzést.

A nemzeti-kulturális sztereotípiák tanulmányozásakor a román kultúrkörben megkülönböztetett helyet foglalnak el az antropológia hozzájárulásai⁶ és a másságról szóló történelmi tanulmányok. Az utóbbi években ezek számosabbak és megbízhatóbbak lettek, módszertani⁷ motívumokat és problematikát tárnak fel, esettanulmányokat⁸ és historiográfiái⁹ értékeléseket mutatnak be. Az imagológiai kutatások és a társadalmi képzeletbeliség tanulmányozása túljutott a programszerű, módszertani puhatolózáson, olyan helyi, zonális, nemzeti kulturális közösségek struktúráinak szétesését, illetve felépítését vizsgálja, amelyek újra felfedezik és/vagy kiépítik sokszínű szolidaritásukat.¹⁰

„Három évszázadon keresztül a kelet-európaiakra arra használták a történelmet és annak értelmezését, hogy a szomszédokkal való kapcsolatokról és nemzeti identitásukról beszéljenek.”¹¹ 1989 után a román-magyar kapcsolatokat a Másik szemzőgéből, de az önmagunkról alkotott felfogás szemzőgéből is felbecsülték.¹² A történelem során a román-magyar kapcsolatok azonosítása érdekében különböző technikákat rögzítettek, vállaltak fel és ültettek gyakorlatba; mindezek a természetes különbségeknek tartott etnokulturális különbségek felépítésének módozatai:

- az idő nemzetiesítése – ilyenfajta azonosítás a fokozottan nacionalista töltetű munkákban található;
- a kultúra nemzetiesítése – az etnikai azonosságtudat alapjának és tartóoszlopának tekintik;
- a társadalmi azonosságtudat nemzetiesítése;¹³
- a földrajzi térség nemzetiesítése;
- a Másik diabolizálása, az identitást fenyegető természetes ellenséggel történő azonosítása; ilyen jellegű kijelentéseket mind a tradicionalista, mind a magát kiegyensúlyozottnak valló diskurzus tartalmaz.¹⁴

Az ilyen azonosulás eszközként való használata megtalálható a hagyományokhoz hű közösségi képzeletben, a történetírás *restitutio* típusú újradikálásában, amelyeknek végcélja a nemzeti érzelm fel-

élesztése.¹⁵ Még azok a történészek is, akik új interpretatív tervlatokat próbálnak keresni, rabjai maradnak a nacionalizmusra jellemző beidegződéseknek, és ellenzik a „történelem újírását”, ellenségeik a liberális történészeknek, akik „hipotéziseket dolgoznak ki, komoran szemlélik a nemzeti történelmet, kinyilvánítják, hogy kinek van igaza, és kit kell eltávolítani a történelemtankönyvekből, elhanyagolhatónak tekintik azt a belső tüzet, amely két évszázadon keresztül jellemezte a román történelmet”.¹⁶

A pozitív dimenzió

A történetírás másik, a Kárpátokon belüli történelem problémavilágára figyelő, a regionális azonosságtudat kutatásában és kidomborításában érdekelt területe azt tartja, hogy annál inkább szükség van a történetírás azon motívumaira és témáira, melyek a társadalmi-felekezeti, együttélésbeli és kulturális kölcsönhatások területein megvalósuló tolerancia fejezeteit vizsgálják;¹⁷ mert Erdély, éppen a múltján keresztül, történelmileg elkülönült entitásként, jól meghatározott helyet foglal el a román, a magyar, a szász történelemben és Közép-Kelet-Európa történetében. A románok számára Erdély jelenti a nemzeti érzés központját, a középkori román etnogenézis és intézményesítés forrásvidékét, a XVIII. századi román nemzeti mozgalom bölcsőjét; a magyarok számára ugyanaz a terület a XVII.–XVIII. században, a modern korban, az újjászületést jelenti; a szászok lakta Erdély pedig az az ország, ahol a szász nép történelmében, nyelvben, kultúrájában és alkotmányos jogaiban közösséggé kovácsolódott.¹⁸ Ilyen értelemben, érthető, hogy mindhárom történetírás nemzeti-kulturális töltetű kliséket használ, ez az etnocentrizmus pedig berekeszti a valódi, racionális, sőt önkritikát gyakorló történetírás diskurzusának megnyilvánulási lehetőségeit az önmagunkról kialakított felfogások szintjén. Erre irányul Sorin Mitu történész véddobeszéde, aki a saját-nemzeti sztereotípiák tanulmányozásával foglalkozik, azokat a sajátos módokat kutatja, amelyek alapján a társadalmak, és különösen a román társadalom, megtanulnak önleírókká, önértékelőkké, a nemzeti identitás megszületésének megértése érdekében úttörőkké válni. A szerző az erdélyi románság saját magáról alkotott képének legpregnansabb leíró vizsgálatát adja, részlete-

sen bemutatja az erdélyi román identitást globálisan kifejező témákat, kliséket.¹⁹

Témánkszemponjtából jellegzetesnek tűnik az a politikai, kulturális szférában, valamint a médiában jelentkező szenvedélyes vita, amelyet az alternatív tankönyvek problémája – a tanügyi reform legérzékenyebb pontja – váltott ki. Ami a tradicionalista és liberális történészek közötti ellentmondásokat és tisztességtelen vádaskodásokat illeti, az az úgynevezett botrány, melyet Sergiu Nicolaescu szenátor robbantott ki, amikor a Sigma Kiadónál megjelent tankönyvet „nemzetellenesnek” minősítette, önmagáért beszél. A tankönyv, a modemedaktika eszközeként, gördülékeny stílusban, kitér a globális jelenségekre, a gondolkodásmódok és intézmények történetére, bemutatja, hogyan járultak hozzá a nemzeti kisebbségek az állam szociokulturális megvalósításaihoz. Meglepő volt néhány történész nyilvános, vitriolos hozzászólása: a tankönyv nevelő funkcióját figyelembe sem véve úgy vélték, hogy ennek politikai kicsengése van, megkérdőjelezi a történelem tárgyjellegét, kárt okoz a nemzeti történelemtudománynak.²⁰

Az 1989. decemberében utáni román történetírás diskurzusának kérdéskörét tárgyaló rövid és korántsem hiánytalan próbálkozásunk a józan és kiegyensúlyozott diskurzus válságának néhány szempontját próbálta ismertetni.

Fordította: Anna-Mária NASTASĂ-KOVÁCS

Note

- ¹ Magari-Vincze Enikő: *Antropologia politicii identitare naționaliste*, Kolozsvár, 1997.
- ² Vincent Yzerbit, George Schandron: *Stereotipuri și judecată socială*, in Richard Bourhis, Jaques-Jaques-Philippe Leyens (szerk): *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași, 1998.
- ³ Lásd Alexandru Duțu: *Spiritul național, structurile și mentalitățile*, in *Viața Românească*, 1989, 4.; Pavel Ţugu: *Trei academicieni denunță mistificarea Istoriei României*, in *Magazin Istoric*, 1996, 2.; Liviu Maior: 1848–1849. *Români și unguri*, Bukarest, 1998.
- ⁴ Anthony D. Smith, *National Identity*, London, 1991; Victor Neumann, *Mitul statului etnonațional*, in *Dilema*, 1997, 2.
- ⁵ B. Anderson, *Imagined Communities: reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso editions and New Left Books (1983), 1991.
- ⁶ Andrei Oişteanu: *Mythos și Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, Bukarest, 1997; Idem, *Imagologia etnică*, in *Dilema*, 2000, 369. Sorin Antohi: *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, Bukarest, 1999.
- ⁷ Luminița Mihaela Iacob: *Reprezentarea identității etnopsibice. Structuri axiologice și alteritate*, in *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, szerk. Al. Zub, Iași, 1996; Andrei Pippidi: *Identitate culturală în spațiul românesc. Probleme de metodă*, in *id. mű*, 56.–80. old.
- ⁸ Laurențiu Vlad: *Turul un personaj al imaginarii populare*, in *Caetele Laboratorului de Studii otomane*, Bukarest, 1993, 2.; Sorin Mitu, *Străinul în imaginarii socială a românilor ardeleni la începutul epocii moderne*, in *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996.
- ⁹ Alexandru Zub: *Despre studiul alterității la români*, in *id. mű*.
- ¹⁰ *Cavint înainte la identitate și alteritate. Studii de imagologie*, II., Kolozsvár, 1998; lásd a *Xenopoliana* szakkal programszerű, sőt avangárd jellegű 1993–1994 között, de a kolozsvári egyetem égisze alatt közös kötetben megjelent tanulmányokat is, melyek a másság kérdéskörét közelítik meg – *Viața privată, mentalități colective și imaginarii socială în Transilvania*, 1996; *Etnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed by Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, 1995; *Church and Society in Central and Eastern Europe*, ed by Maria Crăciun and Ovidiu Ghitta, 1997; *Identitate, alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996.
- ¹¹ Katherine Verdery: *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceausescu*, Bukarest, 1994.
- ¹² Melinda Mitu, Sorin Mitu: *Români vazuți de maghiari – geneza unei imagini etnice moderne*, in *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, Reșița, 1996; Toader Nicoră: *Transilvania la începuturile timpurii moderne (1680–1800). Societate rurală și mentalități colective*, Kolozsvár, 1997.
- ¹³ Még az újabb Erdély-történelmi kézikönyvekben is a hagyományos diskurzus szintjén tárgyalják az erdélyi román nemesség eltűnésének kérdését és az egymást fedő társadalmi-gazdasági és felekezeti szélsőségek állapotának problémáját; a románok elidegenedéséről beszélnek a nemességhez való tartozásuk miatt, valamint arról, hogy a társadalmi különbözőségek számuk megkésztetéséhez vezettek, megtartották azonban társadalmi sajátosságait erősítő etnikai jellegzetességeiket – *Istoria României. Transilvania*, szerk. Anton Drăgoescu, Kolozsvár, 1997 –, észrevehető, hogy kimaradnak az árnyalatok, a feltételezett akulturális klasszikus jelenségek, az elit oportunitizmusai, valamint a román nemesség hozzájárulása az erdélyi azonosságtudat kialakításához.
- ¹⁴ *Idem* – 1848-ra vonatkozóan a kézikönyvben ez található: „rémuralom vesz kezdetét a románokra nézve”, „a románok ellen irányuló terror megerősödik” – in Ilie Bădescu, Dan Dungaci: *Sociologia și geopolitica frontierei*, Bukarest, 1995 –, a geopolitikai félelmek hatása alatt „európai geopolitikáról és intézményesített logisztikáról, az új határlogisztikájáról” beszélnek.
- ¹⁵ G. Magherescu: *Antonescu Mareșalul României și războaiele de rămintregire*, Bukarest, 1996 – „a magyarok Európa destabilizáló, a békét veszélyeztető, zavargásokat okozó elemei”.
- ¹⁶ Liviu Maior: *id. mű, Introducere*.
- ¹⁷ Sorin Mitu: *Iluzii și realități transilvane*, in Gabriel Andreescu, Molnár Gusztáv: *Problema transilvană*, Iași, 1999; Melinda Mitu, Sorin Mitu, *id. mű*.
- ¹⁸ Pompiliu Teodor: *Transilvania: Spre un nou discurs istoriografic*, in *Xenopoliana*, 1993, 1.–4.
- ¹⁹ Sorin Mitu: *Geneza identității naționale la români ardeleni*, Bukarest, 1997.
- ²⁰ Ghe. Ișcu, Florin Constantiniu, Dan Berindei, Alexandru Vulpe, Liviu Maior, Răzvan Theodorescu.

1999. Nagysink (Brassó megye); Lucian Blaga Egyetem, Szeben, lektor; *Studii de istorie a Transilvaniei* (szerk. Valentin Orga és Ionuț Costea), Kolozsvár, 2000.